

ПОЛІТЕКОНОМІЯ ОЛІГАРХІЧНОЇ ЕКОНОМІКИ

25 квітня 2013 року у Тернопільському національному економічному університеті відбулося засідання “круглого столу”, організоване кафедрою економічної теорії. Метою його проведення було обговорення широкого кола проблем, пов’язаних із функціонуванням олігархічної моделі економіки та специфікою її становлення в Україні.

З науковими повідомленнями та у дискусіях на засіданні “круглого столу” виступили: д. е. н., професор, проректор з наукової роботи **З.-М. В. Задорожний**; д. е. н., професор, завідувач кафедри економічної теорії **В. В. Козюк**; д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки підприємств і корпорацій **В. І. Гринчуцький**; д. е. н., професор, завідувач кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу **О. М. Сохацька**; д. е. н., професор **Т. О. Кізима**; члени кафедри економічної теорії та аспіранти. У роботі “круглого столу” також взяли участь студенти, які навчаються за напрямом підготовки “Економічна теорія”.

Керівник “круглого столу” професор **В. В. Козюк**, відкриваючи засідання, запросив до слова д. е. н., професора, проректора з наукової роботи **З.-М. В. Задорожного**, який привітав учасників і наголосив на важливості проведення таких заходів, які не лише свідчать про інтерес до проведення наукових досліджень, а й дають можливість обговорювати та вирішувати актуальні економічні проблеми. Процеси глобалізації впливають на економіку кожної країни. Сьогодні в Україні сформувався своєрідний тип економічної системи, який науковці визнача-

ють терміном “олігархічна економіка”. На відміну від колишніх постсоціалістичних країн Східної Європи, які змогли забезпечити відповідний економічний розвиток і соціальний захист свого населення, в Україні й надалі продовжує поглиблюватися майнове розшарування суспільства: з одного боку – олігархи, які володіють значною часткою власності в країні та мають вагомий вплив на державні органи влади, а з іншого – населення, 80% якого, згідно зі стандартами ООН, перебуває за межею бідності. І тому, на думку **З.-М. В. Задорожного**, науковцям вкрай необхідно виробити пропозиції щодо майбутнього розвитку української економіки.

Професор **В. В. Козюк** у своїй доповіді наголосив на тому, що розробка шляхів майбутнього розвитку економіки України повинна ґрунтуватись на розумінні специфіки реальної моделі економіки, а не ідеалізованої. Він звернувся до тлумачення дефініції “олігархія”, під якою, насамперед, розуміється влада небагатьох, тобто влада, яка концентрується в руках певної групи осіб і використовується ними у власних інтересах. Доповідач висловив низку припущень стосовно того, як співвідносяться тенденція і олігархізації, що визначена дією “залізного закону олігархії” (Р. Міхельс, 1911 р.) з тим, як функціонують і взаємодіють соціальні системи і якою, за таких умов, є роль конкурентних ринків, що покликані протидіяти прояву “залізного закону олігархії” у сфері економіки, забезпечивши через механізм ринкової конкуренції більш адекватний процес розподілу ресурсів та економічної влади.

Характеризуючи змістовий рівень проблеми, доповідач наголосив на тому, що основними ознаками олігархічної моделі економіки є: концентрація економічної влади в руках кількох груп людей; максимізація активів, а не частки ринку, як це передбачає традиційна мікроекономічна чи інституціональна модель. У цьому контексті професор **В. В. Козюк** продемонстрував рейтинги десяти найбагатших людей США, Китаю, Росії та України станом на 2012 р. (із відповідним зазначенням їх статків у млрд. дол. США), в яких чітко простежуються відмінності стосовно джерел формування активів та рівнів диференціації доходів. Бізнес жодного з багатіїв США та Китаю не пов'язаний з сировинним експортом, добувною промисловістю, чи володінням активами у секторі низько технологічних укладів, тоді як 2/3 олігархів Росії залишаються власниками найбільших сировинних російських компаній, а прізвища зазначених українських олігархів асоціюються виключно з експортом сировини. Масштаб досліджуваної проблеми наочно демонструють статки найбагатших людей у відношенні до ВВП країни: США – 0,02%, Китай – 0,9%, Росія – 6,8%, Україна – 18,8%.

Всебічне вивчення феномена олігархічної економіки передбачає поєднання чотирьох напрямів його наукового осмислення: політекономічного, макро-, мікроекономічного та інституціонального. Зокрема, політико-економічний зріз досліджуваної проблеми ґрунтується на тому, що сумнівна легітимність набуття активів призводить до потреби захисту прав власності, які виключають адекватне функціонування правової системи. Відтак, інвестиції в “приватизацію” політичної та правової систем в олігархічній моделі розглядаються як найпростіший варіант забезпечення конкурентних переваг.

З точки зору макроекономічного аналізу, олігархічна модель сучасної української

економіки, з її сировинною експортною орієнтацією, відображає простий спосіб забезпечення вивозу капіталу зі створенням видимості завантаженості виробничих потужностей. Окрім цього, вона орієнтується на примітивні технологічні уклади та низький рівень людського капіталу, який дозволяє краще маніпулювати суспільством через міфи та вразливість до них з боку масової свідомості. За такої моделі інвестиції в технології недоцільні, оскільки вартість фірми визначає заволодіння активами, а брак легітимності власності на них робить інвестиції ризикованими. Вибір інструментів макроекономічної політики за умов олігархічної моделі економіки чітко позиціонується залежно від двох ключових факторів: того, хто домінує в групах впливу – експортери чи імпортери – та яка роль валютного курсу в підтриманні політичного рейтингу. Інструментами макроекономічної політики у стимулюванні розвитку олігархічної економіки за умов домінування експортерів є зниження курсу валюти, повернення ПДВ, надання бюджетних субсидій і податкових преференцій, а також зниження мінімальної заробітної плати. У випадку посилення значимості впливу імпортерів, що співвідноситься з уявленнями про фіксований курс як прояв макроекономічної стабільності, конфігурація інструментів економічної політики змінюється: здійснюється контроль за ринками капіталу, відбувається раціонування кредитів через фінансово промислові групи, забезпечується акселерація фіскальних диспропорцій задля компенсації втрат внаслідок утримання від девальвації.

У випадку розгляду мікроекономічного зрізу бізнес-практик олігархічних систем, справедливим вбачається, насамперед, факт відсутності необхідності здійснення інвестицій в інновації, які витісняються інвестиціями у “приватизацію” політичної системи. Окрім цього, відбувається орієнтація

у напрямку створення (для моделі сировинних виробників з експортною спеціалізацією) вертикально-інтегрованих структур, які не лише найповніше монополізують ринок, а й забезпечують можливості інтерналізованого та екстерналізованого (пов'язаного з офшорним бізнесом) трансфертного ціноутворення. Наступна бізнес-практика, яка властива для олігархічних систем, пов'язана з інвестиціями в захоплення активів, які, з одного боку, мінімізують ринкову вартість усіх решти бізнес-структур, а з іншого – підвищують вартість олігархічних бізнес-структур та їх політичну вагу. У такому випадку монополізація ринків та ціноутворення зорієнтовані на такий рівень ренти, який дозволяв би покривати ризикові інвестиції в “придбання” політичних інститутів та політичну “ліквідацію” конкурентів. Ще одна характерна бізнес-практика олігархічних систем полягає у спрощенні виробництва та використанні примітивних технологічних укладів, які компенсують потенційний тягар трансакційних витрат, що можуть виникнути внаслідок перерозподілу активів.

Інституціональний зріз дослідження олігархічної моделі економіки, на думку професора **В. В. Козюка**, акумулює низку проблем, пов'язаних з тим, що “приватизована” політична система породжує непомірний тягар трансакційних витрат для усіх економічних агентів, які не належать до олігархічних груп. Внаслідок зміни ринкової вартості фірм та зникнення системи цінних сигналів виникає нова модель алокації ресурсів, що ґрунтується на можливостях самопідтримування утвореної олігархічної моделі. Захист прав власності перетворюється на політичний проект, доповнений офшоризацією та втечею капіталу. Виникають неформальні інститути ієрархій, які переводять захист інтересів олігархів у напівавтоматичний режим. Функціонування формальних інститутів спотворюється до

рівня, за якого відбувається їх інструментальне підпорядкування з непрямыми компенсаціями у вигляді можливостей застосування сили щодо третіх осіб.

На завершення доповіді професор **В. В. Козюк** наголосив, що усе вищезазначене дає змогу окреслити кілька варіантів розвитку моделі олігархічної економіки в аспекті українських реалій. Перший з них полягає у диверсифікації бізнесу внаслідок підвищення чутливості до зовнішніх шоків. Другий варіант – настання повного колапсу політико-економічної моделі внаслідок радикальних змін. І третій – пов'язаний з інституціональною динамікою на основі шоків відносних цін (за Д. Норттом).

Виступ керівника “круглого столу” продовжив д. е. н., професор **В. І. Гринчуцький**, який здійснив короткий огляд еволюції типів економічних систем, наголошуючи на тому, що розуміння глибинного змісту та проблем функціонування олігархічної моделі економіки неможливе без усвідомлення важливості виокремлення у предметі розгляду історичного та політичного аспектів. Олігархічні групи у тій чи іншій формі існують у більшості країн, де економіка базується на приватній власності, однак відмінності між країнами, на думку професора **В. І. Гринчуцького**, полягають у мірі політичного домінування олігархічних груп, що й підтверджують українські реалії. Кланово-олігархічні групи в Україні за своєю суттю є групами фінансово-економічних інтересів “у законі”. Кожен клан – це політико-економічне угруповання, в якому економічні ресурси використовуються задля розширення політичної влади, а остання, у свою чергу, – для подальшого посилення економічної могутності. Науковець зазначив, що збереження олігархічної моделі знижує конкурентоспроможність суспільства, стримує можливості розвитку людського капіталу та загрожує остаточному перетворенню України на периферій-

ну та відсталу країну світу. З огляду на це, проблеми олігархічної економіки вимагають ґрунтовного вивчення, що обумовлює значимість даного “круглого столу”.

До дискусії долучилась д. е. н., професор **О. М. Сохацька**, яка зосередила увагу на аналізі ринку фінансового капіталу, стверджуючи, що фінансові “бульбашки” стають могутнім економічним важелем доходів олігархічних груп. Джерелом останніх є праця в реальному секторі економіки, перш за все, слаборозвинених країн. Економіки розвинених країн, і насамперед США, неспираючись на реальний капітал, перетворюються на країни, які втрачають індустріальний сектор економіки. Зокрема, частка обсягу промислового виробництва у ВВП США складає лише 11%. Переважаючими в економіці стають фінансові послуги, збільшується частка банківських працівників, страхових агентів, біржових маклерів, тобто тих, які зайняті у фінансовій сфері. Для сучасної моделі світової економіки характерним є перетворення промислового, торговельного та фінансового капіталів у фіктивну частину банківського капіталу, яка зосередилася на фондовому ринку у вигляді похідних цінних паперів, зокрема, деривативів, які існують переважно в електронному вигляді. Саме капітал, який набуває вигляду “фінансових бульбашок”, є найприбутковішим, нічого не створює і не може створити, але, фактично, став “володарем світу”. З огляду на те, що спекулятивний капітал перетворює гроші на ринкові активи, лавиноподібні фінансові операції призводять до отримання прибутку від зміни ціни. Це можна характеризувати як форму прояву сучасної олігархічної структури економіки розвинутих країн світу. Олігархи фактично є суб'єктами фінансового бізнесу і не підпадають під визначення “підприємці”. Тому в цих структурах не можна очікувати інноваційного підприємництва і спрямуван-

ня на одержання підприємницьких прибутків. Природне ж прагнення до максимізації прибутків олігархи задовольняють, як правило, не економічними, а політичними методами, завдяки проникненню у владу.

Доцент **М. В. Чирак** у продовження дискусії зацентрував увагу на формах роздержавлення та приватизації в Україні, які сприяли створенню олігархічних структур. Зокрема, він виокремив кілька способів первинного нагромадження капіталу в Україні, відмінних від цього процесу в інших країнах світу. Ще один аспект проблеми полягає в тому, що олігархія може існувати і, зрештою, існує на пасивній соціальній базі, яка дозволяє зберегти монополізовану як економічну, так і політичну владу.

Продовжуючи дискусію, професор **В. В. Козюк** навів приклади окремих країн, в яких громадянське суспільство здатне формувати запити до влади стосовно того як боротися з одержанням ренти, на відміну від нашої країни, в якій олігархічний режим визнає громадянське суспільство, надає громадським інституціям свободу дій, доки вони не загрожують авторитету олігархії. Нерозвиненість, байдужість, пасивність громадянського суспільства, його розпорошеність, нездатність до об'єднаних дій є тими головними чинниками, які заважають просуванню України у напрямку до становлення демократичного суспільства з європейською системою цінностей.

У своєму виступі доцент **О. В. Длугопольський** також зосередив увагу на проблемі неякісного соціального капіталу, як одній з головних для країн, що розвиваються, у контексті формування сприятливого інституційного середовища. Саме через соціальний капітал у суспільстві підтримується порядок на основі довіри, взаємоповаги, врахування індивідами не тільки приватних, а й суспільних інтересів (своєрідна інституційна альтернатива державі,

за допомогою чого здійснюється вклад в економічний розвиток у “горизонтальному напрямку”). Окрім того, від запасів соціального капіталу залежать ефективність функціонування формальних інститутів та якість державного управління (вплив на економіку у “вертикальному напрямку”). Соціальний капітал і формальні інститути взаємодоповнюють одне одного, оскільки покликані вирішувати спільні завдання. Найважливішою функцією соціального капіталу є захист формальних інститутів від їх нецільового використання (отримання приватної вигоди за суспільний рахунок). У цьому контексті особливим суспільним благом за умов демократії є підзвітність влади, а дієвий контроль суспільства над нею вимагає існування такого типу соціального капіталу, як громадянська культура.

У своєму виступі аспірант **Ю. П. Івашук** наголосив на тому, що процес реалізації влади в Україні наскрізь пронизаний зв'язками з олігархічними групами, що сприяє функціонуванню тіньового лобізму. Фінансово-промислові групи трансформувались у фінансово-політичні, або політико-економічні групи, для яких характерним є поєднання політичних, економічних та адміністративних складових. Українські представники великого бізнесу намагаються особисто лобіювати власні інтереси у вищому законодавчому органі, тому часто трапляються випадки, коли український лобіст поєднує в собі як замовника, так і виконавця.

Підсумовуючи роботу “круглого столу”, професор **В. В. Козюк** наголосив, що запропонована для дискусії тема відображає надзвичайно широке коло фундаментальних

проблем, дослідження яких має важливе теоретичне і практичне значення, а також вимагає поєднання зусиль науковців задля створення нової парадигми економічної науки, яка адекватно відображала б процеси сучасної економіки олігархічних структур.

Учасники “круглого столу” в цілому підтримали наступні висновки і пропозиції:

- оздоровлення національної економіки вимагає скасування олігархічних привілеїв шляхом переходу до непрямого урядового регулювання економіки, запровадження громадського контролю за діями чиновників, приведення податково-фіскальної системи до цивілізованих норм громадянського суспільства, скасування адміністрування цін і надання субсидій підприємствам, які знаходяться на межі банкрутства, запровадження ринкових методів монетарного рефінансування економіки, застосування прозорих конкурентних методів розподілу держзамовлень, підрядів та ресурсів;

- запровадження ефективного законодавства щодо протидії рейдерству зупинить відкрите та приховане захоплення олігархами державних і приватних підприємств;

- кримінальна відповідальність за “парламентську корупцію” має стати ключовим моментом модернізації влади.

В. В. Козюк, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії ТНЕУ;

О. І. Заклекта, О. П. Шиманська, кандидати економічних наук, доценти кафедри економічної теорії ТНЕУ;